

ВАРІАЦІЙНІ РІВНЯННЯ ТРЕТЬОГО ПОРЯДКУ ДЛЯ РЕЛЯТИВІСЬКОЇ ДЗИГИ

Роман МАЦЮК

Інститут прикладних проблем механіки і математики
НАН України,
вул. Наукова, 3^б, Львів 79000

Редакція отримала статтю 20 листопада 2012 р.

Подаємо виведення рівняння руху третього порядку для вільної релятивістської дзиги із засади варіаційності в поєднанні з вимогою його самозмінності щодо перетворень Лоренца.

1. Вступ.

Ця праця покликана доповнити попередні дослідження про варіаційність рівнянь руху, що містять третю похідну від координати частки, переведені у статтях [1–3]. Наприкінці попередньої розвідки [2] встановлено, що рівняння

$$\frac{* \ddot{\mathbf{u}} \wedge \mathbf{u} \wedge \mathbf{s}}{\|\mathbf{s} \wedge \mathbf{u}\|^3} - 3 \frac{(\mathbf{s} \wedge \mathbf{u}) \cdot (\mathbf{s} \wedge \dot{\mathbf{u}})}{\|\mathbf{s} \wedge \mathbf{u}\|^5} * \dot{\mathbf{u}} \wedge \mathbf{u} \wedge \mathbf{s} + \frac{\mu}{\|\mathbf{s}\|^3 \|\mathbf{u}\|^3} (\mathbf{u}^2 \dot{\mathbf{u}} - (\mathbf{u} \cdot \dot{\mathbf{u}}) \mathbf{u}) = 0 \quad (1)$$

при постійних μ та \mathbf{s} описує рух вільної дзиги з масою

$$m = \mu \left(1 - \frac{(\mathbf{s} \cdot \mathbf{u})^2}{\mathbf{s}^2 \mathbf{u}^2} \right)^{3/2}, \quad (2)$$

де значком \mathbf{s} позначений деякий чотири-вектор неправдивого „спіну“ (крутня) цієї дзиги. Величина

$$\frac{\mathbf{s} \cdot \mathbf{u}}{\|\mathbf{u}\|} \quad (3)$$

є першим інтегралом рівняння (1). У даній розвідці розглядатимемо самозмінні щодо групи рухів варіаційні рівняння у чотиривимірному просторі спеціальної теорії відносності. Зокрема, покажемо, що рівняння (1) можна отримати з варіаційної засади. Як технічну передумову, розширимо

правдоміру варіаційності, описану в розвідці [1] для рівнянь у часовому відмірі, на випадок теорії в одноманітних („однорідних“) співрядних. Докладно розглянемо пов'язання і відповідність між мовою та технічним апаратом дослідження оберненого варіаційного завдання в часовій відмірності та у формалізмі відмірної байдужості.

2. Варіаційність і відмірна байдужість

Рівняння (1) є параметрично-інваріантним (ще кажуть *відмірно-байдужим*, або *безвідмірним*) щодо зміни параметра (*відміру*) уздовж його інтегральних стежок. Для запису подібних безвідмірних сутностей, замість так званих *одноманітних співрядних*, — швидкостей u^α , \dot{u}^α , \ddot{u}^α , \dots , $u_{(r)}^\alpha$, — можна використовувати *співрядні торкання*, — швидкості v^i , v'^i , v''^i , \dots , $v_{(r)}^i$, віднесені до змінної $t = x^0$. В третьому порядку перерахунок між змінними відбувається згідно зі взором:

$$\begin{aligned} v^i &= \frac{1}{\dot{t}} u^i \\ v'^i &= \frac{1}{(\dot{t})^3} (\dot{t} \ddot{u}^i - \ddot{t} u^i) \\ v''^i &= \frac{1}{(\dot{t})^5} \{ (\dot{t})^2 \ddot{u}^i - 3 \dot{t} \ddot{t} \dot{u}^i + [3(\ddot{t})^2 - \dot{t} \ddot{t}] u^i \}. \end{aligned} \quad (4)$$

Позначимо буквою p^r перехід від змінних u^α , \dot{u}^α , \ddot{u}^α , \dots , $u_{(r)}^\alpha$ до змінних v^i , v'^i , v''^i , \dots , $v_{(r)}^i$.

Нехай у змінних v^i , v'^i , v''^i , \dots , $v_{(k)}^i$ задана деяка лягранжева густина

$$\Lambda = L(t; x^i, v^i, v'^i, v''^i, \dots, v_{(k)}^i) dt, \quad (5)$$

якій відповідає варіаційне рівняння

$$E_i(t; x^i, v^i, v'^i, v''^i, \dots, v_{(s)}^i) = 0. \quad (6)$$

Нехай, далі, у змінних v^i , v'^i , v''^i , \dots , $v_{(k)}^i$ поставлено варіаційне завдання з функцією Лягранжа

$$\mathcal{L} = \dot{t} (L \circ p^k). \quad (7)$$

Попереднім дослідженням [4] встановлена така правда:

Річ 1. Якщо варіаційне рівняння (6) відповідає лягранжевій густині (5), то варіаційне рівняння

$$\{\mathcal{E}_\alpha\} \stackrel{\text{def}}{=} \begin{pmatrix} -u^i E_i \circ p^s \\ \dot{t} E_i \circ p^s \end{pmatrix} = 0 \quad (8)$$

відповідає функції Лягранжа (7).

Рівняння (8) порядку $s+1$ описує в „однорідному“ вигляді ті ж безвідмірні інтегральні стежки, керовані варіаційним завданням (7), що й рівняння (6). Функція Лягранжа \mathcal{L} вочевидь задовольняє так звані умови Цермело, які є критерієм параметричної байдужості відповідного варіаційного завдання. В другому порядку ці умови записуються ось як:

$$\begin{aligned} w^\beta \frac{\partial}{\partial u^\beta} \mathcal{L} + 2\dot{u}^\beta \frac{\partial}{\partial \dot{u}^\beta} \mathcal{L} &= \mathcal{L} \\ w^\beta \frac{\partial}{\partial \dot{u}^\beta} \mathcal{L} &= 0. \end{aligned}$$

Для пошуку самозмінних варіаційних рівнянь використовуємо два мірила — мірило варіаційності і мірило самозмінності.

3. Критерій варіаційності

Розглядатимемо компоненти варіаційного рівняння (6), як компоненти ось якої диференційної один-форми:

$$\alpha = E_i dx^i. \quad (9)$$

Для довільного $s \in \mathbb{N}$ нехай $\Omega_s(Q)$ означає алгебру диференційних форм на многовиді $T^s Q = \{x^i, v^i, v'^i, v''^i, \dots, v^{(s-1)i}\}$. Нагадаємо поняття *упохіднення* в степенованих алгебрах, наділених узагальненими переміжними співвідношеннями, якою і є алгебра $\Omega_s(Q)$. Якийсь собі ділач D зветься упохідненням степеня q , якщо для будь-якої диференційної форми ϖ степеня p і будь-якої іншої диференційної форми w справджується співвідношення $D(\varpi \wedge w) = D(\varpi) \wedge w + (-1)^{pq} \varpi \wedge D(w)$. Можна розвинути деяке числення в алгебрі $\Omega_s(Q)$ шляхом впровадження ділачів, — зовнішнього диференціала d і повної (або ж формальної „часової“) похідної D_t , — ось за якими приписами:

$$\begin{aligned} df &= \frac{\partial f}{\partial x^i} dx^i + \sum_r \frac{\partial f}{\partial v_{(r)}^i} dv_{(r)}^i, \quad d_v^2 = 0; \\ D_t f &= \frac{\partial f}{\partial t} + v^i \frac{\partial f}{\partial x^i} + \sum_r v_{(r+1)}^i \frac{\partial f}{\partial v_{(r)}^i}, \quad D_t d = dD_t. \end{aligned}$$

Для того, щоб запроваджене вище означення стало повним, необхідно вимагати аби d було упохідненням степеня 1, тоді як D_t щоб було упохідненням степеня 0. Для подальших рахунків ми потребуватимемо ще одного ділача, — упохіднення степеня 0, — що його позначимо ι , і якого означимо за посередництвом дії на функції та один-форми (які разом локально породжують алгебру $\Omega_s(Q)$), таким чином:

$$\iota f = 0, \quad \iota dx^i = 0, \quad \iota dv^i = dx^i, \quad \iota dv_{(r)}^i = (r+1) dv_{(r-1)}^i.$$

Нехай тепер діляч \deg вимірює степінь диференційної форми. Нове поняття *лягранжєвого диференціалу* δ впроваджується через свою дію на елементи з $\Omega_s(Q)$:

$$\delta = \left(\deg + \sum_r \frac{(-1)^r}{r!} D_t^r t^r \right) d.$$

Оператор δ має властивість $\delta^2 = 0$. Для диференційно-геометричних об'єктів (5) і (9) маємо співвідношення:

$$\alpha = \delta L. \quad (10)$$

Тепер критерій того, що довільна сім'я виразів $\{E_i\}$ у формулі (9) є лівою частиною варіаційного рівняння для деякого лягранжіану, записується наступним чином [5]:

$$\delta \alpha = 0. \quad (11)$$

Правдомірі (11) можна надати координатного виразу [6, 7]:

$$\delta \alpha = \sum_{s=0}^r \left(\frac{\partial E_i}{\partial v_{s-1}^j} - \sum_{k=s}^r (-1)^k \frac{k!}{(k-s)!s!} D_t^{k-s} \frac{\partial E_j}{\partial v_{k-1}^i} \right) dv_{s-1}^j \wedge dx^i = 0,$$

звідкіль випливає система диференційних рівнянь з частковими похідними

$$\frac{\partial E_i}{\partial x^j} - \frac{\partial E_j}{\partial x^i} + \sum_{k=0}^r (-1)^k D_t^k \left(\frac{\partial E_i}{\partial v_{k-1}^j} - \frac{\partial E_j}{\partial v_{k-1}^i} \right) = 0; \quad (12a)$$

$$\frac{\partial E_i}{\partial v_{s-1}^j} - \sum_{k=s}^r (-1)^k \frac{k!}{(k-s)!s!} D_t^{k-s} \frac{\partial E_j}{\partial v_{k-1}^i} = 0, \quad 1 \leq s \leq r. \quad (12b)$$

Записана тут система рівнянь є рівнозначною з наступною (яка отримана із системи (12b) поширенням обсягу зміни букви s аж до залучення значення $s = 0$):

$$\frac{\partial E_i}{\partial v_{s-1}^j} - \sum_{k=s}^r (-1)^k \frac{k!}{(k-s)!s!} D_t^{k-s} \frac{\partial E_j}{\partial v_{k-1}^i} = 0 \quad 0 \leq s \leq r. \quad (13)$$

Доведення. Ускінення виразу (13) при $s = 0$ дає рівняння (12a).

Навпаки, у рівнянні (12a) відділімо доданок, який відповідає $k = 0$:

$$2 \frac{\partial E_i}{\partial x^j} - 2 \frac{\partial E_j}{\partial x^i} + \sum_{k=1}^r (-1)^k D_t^k \frac{\partial E_i}{\partial v_{k-1}^j} - \sum_{k=1}^r (-1)^k D_t^k \frac{\partial E_j}{\partial v_{k-1}^i} = 0.$$

Під першим знаком суми замінімо $\frac{\partial E_i}{\partial v_{k-1}^j}$ його виразом з рівняння (12b):

$$\sum_{k=1}^r (-1)^k D_t^k \frac{\partial E_i}{\partial v_{k-1}^j} = \sum_{k=1}^r (-1)^k D_t^k \sum_{s=k}^r (-1)^s \frac{s!}{(s-k)!k!} D_t^{s-k} \frac{\partial E_j}{\partial v_{s-1}^i}.$$

Перемінімо порядок сумування: $\sum_{k=1}^r \sum_{s=k}^r = \sum_{\substack{s,k=1 \\ s \geq k}}^r = \sum_{s=1}^r \sum_{k=1}^s$. Підрахуємо суму за k :

$$\sum_{k=1}^s (-1)^k \frac{s!}{(s-k)!k!} = \sum_{k=0}^s (-1)^k \binom{s}{k} - \binom{s}{0} = 0 - 1 = -1.$$

Врешті рівняння (12а) переходить у

$$2 \frac{\partial E_i}{\partial x^j} - 2 \frac{\partial E_j}{\partial x^i} - \sum_{k=1}^r (-1)^k D_t^k \frac{\partial E_j}{\partial v_{k-1}^i} - \sum_{k=1}^r (-1)^k D_t^k \frac{\partial E_i}{\partial v_{k-1}^j} = 0,$$

яке збігається з подвоєним рівнянням (13) при $s = 0$. □

Правдоміра (13) отримувалася різними авторами. Щодо огляду письмен з цього приводу відсилаємо до книги [8].

Зосередимося на рівняннях третього порядку. Є очевидним, що вираз, який відповідає лівій частині такого рівняння, має афінний вигляд щодо найстарших похідних. Застосуємо деякі звичні векторні позначки: крапка долі означає згортку рядочка з наступним стовпцем, а часом також позначатиме матричне множення між матрицею і наступним стовпцем. Частково розв'язуючи систему рівнянь (13) і по можливості спрощуючи, можна дійти висновку, що загальний вигляд рівнянь Ойлера—Пуасона *третього порядку* є ось:

$$\mathbf{A} \cdot \mathbf{v}'' + (\mathbf{v}' \cdot \partial_{\mathbf{v}}) \mathbf{A} \cdot \mathbf{v}' + \mathbf{B} \cdot \mathbf{v}' + \mathbf{c} = \mathbf{0}, \quad (14)$$

де скісна матриця \mathbf{A} , симетрична матриця \mathbf{B} і стовпець \mathbf{c} , – усі залежать од t , x^i , v^i та задовольняють ось яку систему диференціальних рівнянь з частковими похідними:

$$\begin{aligned} \partial_{v^i} [A_{jl}] &= 0 \\ 2B_{[ij]} - 3D_1 A_{ij} &= 0 \\ 2\partial_{v^i} [B_j]_l - 4\partial_{x^i} [A_j]_l + \partial_{x^l} A_{ij} + 2D_1 \partial_{v^l} A_{ij} &= 0 \\ \partial_{v^i} (c_j) - D_1 B_{(ij)} &= 0 \\ 2\partial_{v^l} \partial_{v^i} [c_j] - 4\partial_{x^i} [B_j]_l + D_1^2 \partial_{v^l} A_{ij} + 6D_1 \partial_{x^i} [A_j]_l &= 0 \\ 4\partial_{x^i} [c_j] - 2D_1 \partial_{v^i} [c_j] - D_1^3 A_{ij} &= 0. \end{aligned} \quad (15)$$

Тут диференціальний ділач D_1 є обтягим до найнижчого порядку ділачем повної похідної для змінних x^i ,

$$D_1 = \partial_t + \mathbf{v} \cdot \partial_{\mathbf{x}}.$$

4. Критерій варіаційности в одноманітних співрядних.

Подібним чином виражається правдоміра варіаційности для рівняння третього порядку в одноманітних співрядних. Варіаційне рівняння (8) прибирає конкретнішого вигляду

$$\mathbf{A} \cdot \mathbf{u}'' + (\mathbf{u}' \cdot \partial_{\mathbf{u}}) \mathbf{A} \cdot \mathbf{u}' + \mathbf{B} \cdot \mathbf{u}' + \mathbf{c} = \mathbf{0}, \quad (16)$$

де скісна матриця \mathcal{A} , симетрична матриця \mathcal{B} і стовпець \mathbf{e} , — усі залежать від x^α та u^α , а ще й задовольняють таку систему рівнянь з частковими похідними:

$$\begin{aligned}
& \partial_u [\alpha \mathcal{A}_{\beta\lambda}] = 0 \\
& 2\mathcal{B}_{[\alpha\beta]} - 3\mathcal{D}_1 \mathcal{A}_{\alpha\beta} = 0 \\
& 2\partial_u [\alpha \mathcal{B}_{\beta\lambda}] - 4\partial_x [\alpha \mathcal{A}_{\beta\lambda}] + \partial_x \lambda \mathcal{A}_{\alpha\beta} + 2\mathcal{D}_1 \partial_u \lambda \mathcal{A}_{\alpha\beta} = 0 \\
& \partial_u (\alpha \mathbf{e}_\beta) - \mathcal{D}_1 \mathcal{B}_{(\alpha\beta)} = 0 \\
& 2\partial_u \lambda \partial_u [\alpha \mathbf{e}_\beta] - 4\partial_x [\alpha \mathcal{B}_{\beta\lambda}] + \mathcal{D}_1^2 \partial_u \lambda \mathcal{A}_{\alpha\beta} + 6\mathcal{D}_1 \partial_x [\alpha \mathcal{A}_{\beta\lambda}] = 0 \\
& 4\partial_x [\alpha \mathbf{e}_\beta] - 2\mathcal{D}_1 \partial_u [\alpha \mathbf{e}_\beta] - \mathcal{D}_1^3 \mathcal{A}_{\alpha\beta} = 0.
\end{aligned} \tag{17}$$

Тут диференційний ділач \mathcal{D}_1 є обтягим до найнижчого порядку ділачем повної похідної для змінних x^α ,

$$\mathcal{D}_1 = \mathbf{u} \cdot \partial_x.$$

Тепер вкажемо, як вирахувати матриці \mathcal{A} , \mathcal{B} та стовпець \mathbf{e} , маючи в розпорядженні матриці \mathbf{A} , \mathbf{B} , разом із стовпцем \mathbf{c} .

Лема. *Нехай у рівнянні (16)*

$$\begin{aligned}
\mathcal{A} &= \begin{pmatrix} 0 & -\mathbf{a} \\ \mathbf{a}^T & \mathbb{A} \end{pmatrix}, \\
\mathcal{B} &= \begin{pmatrix} \mathbb{B}_{00} & \tilde{\mathbf{b}} \\ \mathbf{b} & \mathbb{B} \end{pmatrix}, \\
\mathbf{e} &= \begin{pmatrix} \mathbf{e}_0 \\ \mathbf{c} \end{pmatrix}.
\end{aligned}$$

Нехай так само у виразі (8)

$$\{\mathcal{E}_\alpha\} = \begin{pmatrix} \mathcal{E}_0 \\ \mathbb{E} \end{pmatrix}.$$

Тоді виражаємо величини рівняння (16) у величинах рівняння (14):

$$\begin{aligned}
\mathbb{A} &= \frac{1}{i^2} \mathbf{A} \circ p^0, \\
\mathbb{B} &= \frac{1}{i} \mathbf{B} \circ p^0, \\
\mathbf{c} &= i \mathbf{c} \circ p^0,
\end{aligned}$$

де матриця \mathbb{B} є симетричною, і, окрім цього,

$$\mathbb{A} \cdot \mathbf{v} + \mathbf{a} = 0, \quad \mathbb{B} \cdot \mathbf{v} + \mathbf{b} = 0, \quad \mathbb{B}_{00} + \mathbf{b} \cdot \mathbf{v} = 0, \quad \mathbf{e}_0 + \mathbf{c} \cdot \mathbf{v} = 0;$$

$$\mathbb{E} = \dot{t}^3 \left[\mathbf{A} \cdot \mathbf{v}'' + (\mathbf{v}' \cdot \partial_{\mathbf{v}}) \mathbf{A} \cdot \mathbf{v}' + \frac{1}{\dot{t}} \mathbf{B} \cdot \mathbf{v}' + \frac{1}{\dot{t}^3} \mathbf{c} \right].$$

В укладі (8) виконується умова Вейєрштраса [9]

$$\mathbf{u} \cdot \mathcal{E} = 0.$$

Зауваження. Скісні властивості матриць, — матриці \mathcal{A} в укладі (16) і матриці \mathbf{A} в укладі (14), — накладають гострі обмеження на саме існування варіаційного рівняння третього порядку в нижчих вимірах:

1. Не існує варіаційного рівняння третього порядку в одновимірному просторі (значок α прибирає одного-єдиного значення, $\alpha = 0$);
2. Не існує безвідмірного (себто „параметрично—інваріантного“) варіаційного рівняння на площині (значок i прибирає одного-єдиного значення, $i = 1$).

5. Евклідівська незмінність

Граф інтегральної доріжки $t \mapsto x^i(t)$, $i = 1, \dots, n$, варіаційного рівняння (6) можна продовжити до перекрою $t \mapsto (t, x^i(t), v^i(t), v'^i(t), v''^i(t))$ в'язки струменів $J^3(\mathbb{R}, \mathbb{R}^n) \rightarrow \mathbb{R}$, інтегрального щодо векторної диференційної один-форми у змінній t ,

$$\begin{aligned} e &= \alpha \otimes dt && \text{(гляди (9))} \\ &= E_i dx^i \otimes dt, && (18) \end{aligned}$$

заданої на просторі $J^3(\mathbb{R}, \mathbb{R}^n)$ струменів перекроїв прямокутного добутку $\mathbb{R} \times \mathbb{R}^n$.

Поряд з диференційною формою (18) зручно впровадити ще й так званий її *лепажівський еквівалент*, що його чинники не залежать од похідних третього порядку:

$$\epsilon = A_{ij} dx^i \otimes dv'^j + k_i dx^i \otimes dt, \quad (19)$$

$$\mathbf{k} = (\mathbf{v}' \cdot \partial_{\mathbf{v}}) \mathbf{A} \cdot \mathbf{v}' + \mathbf{B} \cdot \mathbf{v}' + \mathbf{c}. \quad (20)$$

Про цю векторно-значну диференційну один-форму, що набирає значень з простору $T^*\mathbb{R}^n$, можна думати, як про деяку інтерпретацію поняття *лепажівської форми*, альтернативну до викладеної в книзі [8]. Оскільки ми зацікавлені в голономних доріжках, як звичайно, вважатимемо векторно-значні диференційні один-форми (19) і (18) рівнозначними в стосунку до модуля торкання на многовиді $J^3(\mathbb{R}, \mathbb{R}^n)$,

$$\epsilon - e = A_{ij} dx^i \otimes \theta_3^j,$$

де векторно-значні один-форми торкання

$$\theta_1 = dx - \mathbf{v} dt, \quad \theta_2 = d\mathbf{v} - \mathbf{v}' dt, \quad \theta_3 = d\mathbf{v}' - \mathbf{v}'' dt \quad (21)$$

породжують модуль торкання на многовиді $J^3(\mathbb{R}, \mathbb{R}^n)$.

Щоби враз охопити, як справді евклідовський, так і лже-евклідовський випадки, узгоднімо деякі позначки.

Буквою η позначім знак $+$ чи $-$ компоненти g_{00} звичаєвого діагонального метричного тензора. Серединою крапкою позначім операцію скалярного добутку поміж матрицями, які виражають тензори, або ж поміж вервечками, які виражають вектори, — стосовно звичаєвого (лже)евклідовського метричного тензора. Таким чином, скалярний добуток є нічим іншим, як просто згорткою, до якої залучений метричний тензор. Твірник X (лже)евклідовських перетворень у тривимірному просторі можна параметризувати деякою скісною матрицею Ω і деяким вектором π :

$$\begin{aligned} X = & -(\pi \cdot \mathbf{x}) \partial_t + \eta t \pi \cdot \partial_{\mathbf{x}} + \Omega \cdot (\mathbf{x} \wedge \partial_{\mathbf{x}}) \\ & + \eta \pi \cdot \partial_{\mathbf{v}} + (\pi \cdot \mathbf{v}) \mathbf{v} \cdot \partial_{\mathbf{v}} + \Omega \cdot (\mathbf{v} \wedge \partial_{\mathbf{v}}) \\ & + 2(\pi \cdot \mathbf{v}) \mathbf{v}' \cdot \partial_{\mathbf{v}'} + (\pi \cdot \mathbf{v}') \mathbf{v} \cdot \partial_{\mathbf{v}'} + \Omega \cdot (\mathbf{v}' \wedge \partial_{\mathbf{v}'}). \end{aligned}$$

Є можливим вкласти поняття симетрії рівняння (14) в загальні рамці науки про незмінність зовнішньої диференційної системи. Система, про яку нам йдеться, породжена векторно-значною пфафівською формою ϵ з укладу (19) та векторно-значними диференційними формами торкання θ_1 і θ_2 з укладу (21). Нехай $X(\epsilon)$ означає похідну Лі від векторно-значної диференційної форми ϵ уздовж векторного поля X . Умова незмінності полягає в тім, що мали-б існувати деякі такі матриці Φ , Ξ , і Π , залежні од \mathbf{v} і \mathbf{v}' , що

$$X(\epsilon) = \Phi \cdot \epsilon + \Xi \cdot (d\mathbf{x} - \mathbf{v}dt) + \Pi \cdot (d\mathbf{v} - \mathbf{v}'dt). \quad (22)$$

Також припускатимемо, що \mathbf{A} і \mathbf{k} in (19) не залежать ані від t ані від \mathbf{x} .

Річ 2. В чотиривимірному (лже)евклідовському просторі не існує самозмінних варіаційних рівнянь третього порядку

Доведення. Умова самозмінності (22) розпадається на окремі тотожності відповідно до прирівнювання чинників при диференціалах $d\mathbf{v}'$, $d\mathbf{v}$, $d\mathbf{x}$, dt :

$$[\pi \cdot \partial_{\mathbf{v}} + (\pi \cdot \mathbf{v}) \mathbf{v} \cdot \partial_{\mathbf{v}} + \Omega \cdot (\mathbf{v} \wedge \partial_{\mathbf{v}})] \mathbf{A} + 2(\pi \cdot \mathbf{v}) \mathbf{A} + \mathbf{A} \cdot \mathbf{v} \otimes \pi - \mathbf{A} \cdot \Omega = \Phi \cdot \mathbf{A} \quad (23)$$

$$2(\mathbf{A} \cdot \mathbf{v}') \otimes \pi + (\pi \cdot \mathbf{v}') \mathbf{A} = \Pi \quad (24)$$

$$-\mathbf{k} \otimes \pi = \Xi \quad (25)$$

$$X\mathbf{k} = \Phi \cdot \mathbf{k} - \Xi \cdot \mathbf{v} - \Pi \cdot \mathbf{v}' \quad (26)$$

Скісна матриця обшару \mathfrak{z} завжди є виродженою: якщо позначимо

$$\mathfrak{a} \stackrel{\text{def}}{=} * \mathbf{A},$$

то матимемо $\mathbf{A} \cdot \mathfrak{a} = 0$. Згорнімо, коли так, рівняння (23) зі стовпцем \mathfrak{a} і розщепімо за параметрами π та $\omega \stackrel{\text{def}}{=} * \Omega$:

$$\mathfrak{a} \times (\pi \cdot \partial_{\mathbf{v}}) \mathfrak{a} + (\pi \cdot \mathbf{v}) \mathfrak{a} \times (\mathbf{v} \cdot \partial_{\mathbf{v}}) \mathfrak{a} - (\pi \cdot \mathfrak{a}) \mathfrak{a} \times \mathbf{v} = 0 \quad (27)$$

$$\mathfrak{a} \times [\omega \mathbf{v} \partial_{\mathbf{v}}] \mathfrak{a} - \mathfrak{a} \times (\omega \times \mathfrak{a}) = 0. \quad (28)$$

Покладімо в рівнянні (27) $\boldsymbol{\pi} = \boldsymbol{\omega} \times \mathbf{v}$ і використаємо (28):

$$\mathbf{a} \times (\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{a}) - [\boldsymbol{\omega} \mathbf{v} \mathbf{a}] \mathbf{a} \times \mathbf{v} = 0.$$

Згорнімо зі стовпцем $\boldsymbol{\omega}$:

$$(\mathbf{a} \times \boldsymbol{\omega})^2 + [\mathbf{a} \mathbf{v} \boldsymbol{\omega}]^2 = 0. \quad (29)$$

Величина $(\mathbf{a} \times \boldsymbol{\omega})^2 = \mathbf{a}^2 \boldsymbol{\omega}^2 - (\mathbf{a} \cdot \boldsymbol{\omega})^2$ є додатною, якщо сигнатура метрики дорівнює ± 3 . В решті випадків, користаючи з того, що $(\mathbf{a} \times \boldsymbol{\omega}) \cdot \boldsymbol{\omega} = 0$, завжди можна вибрати стовпець $\boldsymbol{\omega}$ таким чином, щоб вектор $\mathbf{a} \times \boldsymbol{\omega}$ не стримів в уявний бік, $(\mathbf{a} \times \boldsymbol{\omega})^2 \geq 0$. Тому із співвідношення (29) випливає, що $(\mathbf{a} \times \boldsymbol{\omega})^2 = 0$. З огляду на решту довільності у виборі $\boldsymbol{\omega}$, повинно бути $\mathbf{a} = 0$. \square

6. Варіаційні рівняння третього порядку для вільної дзиґи.

Як видно із Речі 2, спроби збудувати пуанкаре—самозмінне варіаційне рівняння третього порядку в чотиривимірному світі приречені на невдачу. Ми обминаємо цю трудність упрощенням до шуканого рівняння додаткового вектор—параметра \mathbf{s} , який перетворювався б за виказом дії групи Лоренца. Потрібно, поруч із цим, стежити, аби не порушувалася будова рівняння Ойлера—Пуасона (14) разом з умовами (15).

Нехай, отже, вираз (20) не містить явної залежності від змінних t і \mathbf{x} , а, зате, величини $\mathbf{a} = * \mathbf{A}$, \mathbf{B} та \mathbf{c} містять залежність ще й від чотири—вектора $\mathbf{s} = (s^0, \mathbf{s})$. Твірник перетворень Лоренца повинен містити часть, яка діятиме на параметри s^0 та \mathbf{s} ($\eta = 1$):

$$\begin{aligned} X = & -(\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{s}) \partial_{s^0} + s^0 \boldsymbol{\pi} \cdot \partial_{\mathbf{s}} + [\boldsymbol{\omega} \mathbf{s} \partial_{\mathbf{s}}] \\ & -(\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{x}) \partial_t + t \boldsymbol{\pi} \cdot \partial_{\mathbf{x}} + [\boldsymbol{\omega} \mathbf{x} \partial_{\mathbf{x}}] \\ & + \boldsymbol{\pi} \cdot \partial_{\mathbf{v}} + (\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}) \mathbf{v} \cdot \partial_{\mathbf{v}} + [\boldsymbol{\omega} \mathbf{v} \partial_{\mathbf{v}}] \\ & + 2(\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}) \mathbf{v}' \cdot \partial_{\mathbf{v}'} + (\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}') \mathbf{v} \cdot \partial_{\mathbf{v}'} + [\boldsymbol{\omega} \mathbf{v}' \partial_{\mathbf{v}'}]. \end{aligned}$$

Умова самозмінності (22) розпадається на окремі тотожності, які утворюються від прирівнювання чинників при диференціалах $d\mathbf{v}'$, $d\mathbf{v}$, $d\mathbf{x}$ та dt :

$$\begin{aligned} & (\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{s} \partial_{s^0} - s^0 \boldsymbol{\pi} \cdot \partial_{\mathbf{s}} - [\boldsymbol{\omega} \mathbf{s} \partial_{\mathbf{s}}] - \boldsymbol{\pi} \cdot \partial_{\mathbf{v}} - (\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}) \mathbf{v} \cdot \partial_{\mathbf{v}} - [\boldsymbol{\omega} \mathbf{v} \partial_{\mathbf{v}}]) \mathbf{a} \times d\mathbf{v}' \\ & - 2(\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}) \mathbf{a} \times d\mathbf{v}' - \mathbf{a} \times \mathbf{v} (\boldsymbol{\pi} \cdot d\mathbf{v}') - \mathbf{a} \times (\boldsymbol{\omega} \times d\mathbf{v}') = -\boldsymbol{\Phi} \cdot (\mathbf{a} \times d\mathbf{v}'); \quad (30) \end{aligned}$$

$$- 2 \mathbf{a} \times \mathbf{v}' (\boldsymbol{\pi} \cdot d\mathbf{v}) - (\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}') \mathbf{a} \times d\mathbf{v} = \boldsymbol{\Pi} \cdot d\mathbf{v}; \quad (31)$$

$$- \mathbf{k} (\boldsymbol{\pi} \cdot d\mathbf{x}) = \boldsymbol{\Xi} \cdot d\mathbf{x} \quad (32)$$

$$X \mathbf{k} = \boldsymbol{\Phi} \cdot \mathbf{k} - \boldsymbol{\Xi} \cdot \mathbf{v} - \boldsymbol{\Pi} \cdot \mathbf{v}' \quad (33)$$

Оскільки скісна матриця \mathbf{A} є виродженою, рівнянні (30) містить деяке співвідношення, до якого не входить невизначений чинник $\boldsymbol{\Phi}$. Ось, покладімо у рівнянні (30) $d\mathbf{v}' = \mathbf{a}$. Права часть рівняння щезне, так що

отримаємо два співвідношення з параметрами, відповідно, $\boldsymbol{\pi}$ та $\boldsymbol{\omega}$:

$$\mathbf{a} \times [-\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbb{S} \partial_{s_0} + s^0 \boldsymbol{\pi} \cdot \partial_{\mathbb{S}} + \boldsymbol{\pi} \cdot \partial_{\mathbf{v}} + (\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}) \mathbf{v} \cdot \partial_{\mathbf{v}}] \mathbf{a} - (\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{a}) \mathbf{a} \times \mathbf{v} = 0, \quad (34)$$

$$\mathbf{a} \times ([\boldsymbol{\omega} \mathbb{S} \partial_{\mathbb{S}}] + [\boldsymbol{\omega} \mathbf{v} \partial_{\mathbf{v}}]) \mathbf{a} - \mathbf{a} \times (\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{a}) = 0. \quad (35)$$

В укладі (34) покладемо один раз $\boldsymbol{\pi} = s^0 \boldsymbol{\omega} \times \mathbf{v}$, а за другим разом $\boldsymbol{\pi} = \boldsymbol{\omega} \times \mathbb{S}$, та й додамо отримані вирази. Згідно з укладом (35) одержуємо:

$$\begin{aligned} -s^0 [\boldsymbol{\omega} \mathbf{v} \mathbb{S}] \mathbf{a} \times \partial_{s_0} \mathbf{a} + s_0^2 \mathbf{a} \times [\boldsymbol{\omega} \mathbf{v} \partial_{\mathbb{S}}] \mathbf{a} - s^0 [\boldsymbol{\omega} \mathbf{v} \mathbf{a}] \mathbf{a} \times \mathbf{v} + \mathbf{a} \times [\boldsymbol{\omega} \mathbb{S} \partial_{\mathbf{v}}] \mathbf{a} \\ + [\boldsymbol{\omega} \mathbb{S} \mathbf{v}] \mathbf{a} \times (\mathbf{v} \cdot \partial_{\mathbf{v}}) \mathbf{a} - [\boldsymbol{\omega} \mathbb{S} \mathbf{a}] \mathbf{a} \times \mathbf{v} + s^0 \mathbf{a} \times (\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{a}) = 0. \end{aligned} \quad (36)$$

Запровадимо позначку

$$\mathbf{f} = \mathbb{S} - s^0 \mathbf{v}.$$

Покладімо в (35) і у (36) $\boldsymbol{\omega} = -\mathbf{f}$. Помножимо (35) на $-s^0$ і збудуємо півсуму з (36):

$$-[\mathbf{f} \mathbf{v} \mathbf{a}] \mathbf{a} \times \mathbf{v} + \mathbf{a} \times (\mathbf{f} \times \mathbf{a}) = 0. \quad (37)$$

Тепер помножимо (37) скалярно на вектор \mathbf{f} :

$$[\mathbf{a} \mathbf{v} \mathbf{f}]^2 + (\mathbf{a} \times \mathbf{f})^2 = 0. \quad (38)$$

Якщо $(\mathbf{a} \times \mathbf{f})^2 = 0$, при довільних s^0 , \mathbb{S} , \mathbf{v} , то вектор \mathbf{f} паралельний до вектора \mathbf{a} :

$$\mathbf{a} = \mathbf{a}(\mathbf{v}^\alpha) \mathbf{f}. \quad (39)$$

Розв'язка (39) задовольняє рівняння (34, 35).

У тотожність (33) можна підставити неозначені чинники Ξ та Π із (32) та (31):

$$X \mathbf{k} = \Phi \cdot \mathbf{k} + (\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}) \mathbf{k} + 3(\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}') \mathbf{a} \times \mathbf{v}'. \quad (40)$$

Позначимо $\mathbf{G} = (g_{ij})$ і запровадимо матрицю

$$\mathbf{W} = -X \mathbf{A} - 2(\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}) \mathbf{A} - (\mathbf{A} \cdot \mathbf{v}) \otimes \boldsymbol{\pi} + \boldsymbol{\omega} \otimes \mathbf{a} - (\boldsymbol{\omega} \cdot \mathbf{a}) \mathbf{G}.$$

Тепер тотожність (30) запишеться у скороченому вигляді:

$$\Phi \times \mathbf{a} = \mathbf{W}, \quad (41)$$

де векторний добуток поміж діадиком Φ та вектором \mathbf{a} запроваджується взором

$$(\Phi \times \mathbf{a}) \cdot \mathbf{n} = \Phi \cdot (\mathbf{a} \times \mathbf{n})$$

при довільному векторі \mathbf{n} . Перемноживши (41) справа векторно на \mathbf{k} , з поміччю укладу

$$(\Phi \times \mathbf{a}) \times \mathbf{k} = (\Phi \cdot \mathbf{k}) \otimes \mathbf{a} - (\mathbf{a} \cdot \mathbf{k}) \Phi$$

отримаємо, після підставлення (40),

$$[X\mathbf{k} - (\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v})\mathbf{k} - 3(\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}')\mathbf{a} \times \mathbf{v}'] \otimes \mathbf{a} - \mathbf{W} \times \mathbf{k} - (\mathbf{a} \cdot \mathbf{k})\Phi = 0. \quad (42)$$

Тотожності (40, 41) алгебрично рівнозначні з тотожністю (42), якщо тільки \mathbf{a} і \mathbf{k} є такими, що $\mathbf{a} \cdot \mathbf{k} \neq 0$. Підставмо (39) у (42) і скористаймо з (41). Отримуємо:

$$[X\mathbf{k} - (\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v})\mathbf{k} - 3(\boldsymbol{\pi} \cdot \mathbf{v}')\mathbf{a} \times \mathbf{v}'] \otimes \mathbf{a} + \frac{\mathbf{a}'}{\mathbf{a}} \mathbf{W} \times \mathbf{a} - \mathbf{W} \times (\mathbf{B} \cdot \mathbf{v}' + \mathbf{c}) = (\mathbf{a} \cdot \mathbf{k})\Phi. \quad (43)$$

Нижче подані функції задовольняють систему рівнянь з частковими похідними (43) і, водночас, задовольняють також і умови (15)

$$\begin{aligned} \mathbf{a} &= [(1 + \mathbf{v}^2)(s_0^2 + \mathbb{S}^2) - (s^0 + \mathbb{S} \cdot \mathbf{v})^2]^{-3/2}; \\ \mathbf{B} &= \mu \frac{(1 + \mathbf{v}^2)\mathbf{G} - \mathbf{v} \otimes \mathbf{v}}{(1 + \mathbf{v}^2)^{3/2}(s_0^2 + \mathbb{S}^2)^{3/2}}; \\ \mathbf{c} &= 0. \end{aligned}$$

Рівняння Ойлера—Пуасона прибирає вигляду:

$$\begin{aligned} \mathbf{E} &= \frac{\mathbf{v}'' \times (\mathbb{S} - s^0 \mathbf{v})}{[(1 + \mathbf{v}^2)(s_0^2 + \mathbb{S}^2) - (s^0 + \mathbb{S} \cdot \mathbf{v})^2]^{3/2}} \\ &\quad - 3 \frac{(s_0^2 + \mathbb{S}^2)\mathbf{v}' \cdot \mathbf{v} - (s^0 + \mathbb{S} \cdot \mathbf{v})\mathbb{S} \cdot \mathbf{v}'}{[(1 + \mathbf{v}^2)(s_0^2 + \mathbb{S}^2) - (s^0 + \mathbb{S} \cdot \mathbf{v})^2]^{5/2}} \mathbf{v}' \times (\mathbb{S} - s^0 \mathbf{v}) \\ &\quad + \frac{\mu}{(1 + \mathbf{v}^2)^{3/2}(s_0^2 + \mathbb{S}^2)^{3/2}} [(1 + \mathbf{v}^2)\mathbf{v}' - (\mathbf{v}' \cdot \mathbf{v})\mathbf{v}] = 0. \quad (44) \end{aligned}$$

Послугуючись взором (16) і Лемою на сторінці 82, отримуємо рівняння (1).

Вираз у лівій часті рівняння (44) є виразом Ойлера—Пуасона для кожної з осей якої сім'ї функцій Лягранжа:

$$\begin{aligned} L_{(i)} &= \frac{s_0}{s_0^2 + \mathbb{S}^2} \cdot \frac{(s_0^2 + \mathbf{n}_{(i)}^2)(s_i - s_0 v_i) - s_i(\mathbf{n}_{(i)} \cdot \mathbf{z}_{(i)})}{(s_0^2 + \mathbf{n}_{(i)}^2)\mathbf{z}_{(i)}^2 - (\mathbf{n}_{(i)} \cdot \mathbf{z}_{(i)})^2} \cdot \frac{[\mathbf{v}'(\mathbb{S} - s_0 \mathbf{v}) \mathbf{e}_{(i)}]}{(\mathbb{S} - s_0 \mathbf{v})^2 + (\mathbb{S} \times \mathbf{v})^2} \\ &\quad - \frac{\mu}{(s_0^2 + \mathbb{S}^2)^{3/2}} \sqrt{1 + \mathbf{v}^2}, \end{aligned}$$

де запроваджено позначки:

$$\mathbf{n}_{(i)} = \mathbb{S} - s_i \mathbf{e}_{(i)}, \quad \mathbf{z}_{(i)} = (\mathbb{S} - s_0 \mathbf{v}) - (s_i - s_0 v_i) \mathbf{e}_{(i)},$$

а вектори $\mathbf{e}_{(i)}$ утворюють базу в \mathbb{E}^3 .

Відповідно до Речі 1, із повищої сім'ї функцій Лягранжа отримуємо для рівняння (1) ось яку сім'ю функцій Лягранжа (7):

$$\mathcal{L}_{(\beta)} = \frac{* \dot{\mathbf{u}} \wedge \mathbf{u} \wedge \mathbf{s} \wedge \mathbf{e}_{(\beta)}}{\|\mathbf{s}\|^2 \|\mathbf{s} \wedge \mathbf{u}\|} \cdot \frac{\mathbf{s}^2 u_\beta + (\mathbf{s} \cdot \mathbf{u}) s_\beta}{(u_\beta \mathbf{s} - s_\beta \mathbf{u})^2 - (\mathbf{s} \wedge \mathbf{u})^2} - \frac{\mu}{\|\mathbf{s}\|^3} \|\mathbf{u}\|,$$

де вектори $\mathbf{e}_{(\beta)} = \{\mathbf{e}_0, \mathbf{e}_{(i)}\}$ утворюють базу в \mathbb{E}^4 .

ПОКЛИКИ НА ЛІТЕРАТУРУ

- [1] *Matsyuk R.* Condensed matter physics. 1998. **1**, No. 3 (15). 453–462.
- [2] *Мацюк Р. Я.* Фізичний збірник НТШ. 2006. **6**. 206–214.
- [3] *Мацюк Р. Я.* Мат. методы и физ.-мех. поля. 1984. **20**. 16–19.
- [4] *Мацюк Р. Я.* Прикладні проблеми механіки і математики. 2009. **7**. 91–104.
- [5] *Tulczyjew W. M.* Com. Rend. Acad. Sci. Paris, Ser. A et B. 1975. **280**, N°19. 1295–1298.
- [6] *Lawruk B., Tulczyjew W. M.* J. Diff. Equat. 1977. **24**, No. 27. 211–225.
- [7] *Мацюк Р. Я.* Мат. методы и физ.-мех. поля. 1981. **13**. 34–38.
- [8] *Kruprová O.* The geometry of ordinary variational equations [Lect. Notes. in Math. **1678**] – Berlin: Springer-Verlag, 1997. – 254 p.
- [9] *Logan J. D.* Invariant variational principles. – New York: Academic Press, 1977. – 172 p.

THIRD ORDER VARIATIONAL EQUATION FOR THE FREE RELATIVISTIC TOP

Roman MATSYUK

Institute for Applied Problems in Mechanics and Mathematics
3^b Naukova St., Lviv, Ukraine

I proffer a development of some third order equation of motion for the free relativistic top from the simultaneously imposed assumptions of variationality and Lorentz symmetry.